

E. van Ermen, *Het kaartboek van Averbode 1650-1680* (Cartografische en iconografische bronnen voor de geschiedenis van het landschap in België; Brussel: Gemeentekrediet, 1997, 191 blz., ISBN 90 5066 170 X).

Het kaartboek van de abdij van Averbode (België, provincie Brabant) is reeds lang bekend als één der *preciosa* van het Algemeen Rijksarchief te Brussel. Enkele jaren geleden kon ik het bij uitzondering raadplegen. Normaliter dient de gebruiker zich met nogal aftandse foto's te behelpen, want het origineel wordt niet meer ter beschikking gesteld. Deze uitgave zou dus een hulpmiddel kunnen zijn om het document te sparen. Het gaat hier dan ook om een uitmuntend voorbeeld in zijn soort. Een uitgave van dit document, unieke bron voor de studie van het landschap in het verleden en van de historische cartografie, is een welkome zaak.

Men mag gerust spreken van een luxueuze editie. Wetenschappelijk uitgever E. van Ermen voorzag de publicatie van 24 bladzijden inleiding, waarin hij dit document met zorg ontsluit. Naast de gebruikelijke abdijschiedenis en de beschrijving van het document geeft hij, behalve de noodzakelijke informatie over opdrachtgever, auteur, datering, schaal en oriëntering, uitweidingen over de bezittingen van de abdij (hoeven, parochies, geografische spreiding) en varia die het kaartboek eigen zijn. Zo krijgen we gegevens over de cartografische voorstelling van onder meer de grenzen, nederzettingen, schansen, het oud abdijbezit, de decoratie, verwante documenten uit het archief van Averbode, amortisaties, lijsten van percelen, métrologie (zeer belangrijk) en een reconstructiekaart van het volledige patrimonium.

Na deze inleiding volgen zo'n 160 bladzijden reprografieën van kaarten met uitvergrotingen van details, voorzien van een begeleidende lijst der percelen (volgens de originele nummering), toponiemen en afmetingen in oude maat. De indeling van het kaartboek werd (gelukkig) behouden, met weergave van de titelpagina, eerst bij een deel van 34 kaarten van abdijsgoederen en vervolgens bij een tweede deel van 26 kaarten van de parochies. Een *index locorum* en een *index rerum* sluiten de publicatie af.

De uitgave van dit kaartboek verdient zonder meer een pluim voor de initiatiefnemers. De fotografische publicatie van deze kaarten beantwoordt ongetwijfeld ook aan een vraag, namelijk van lokale historici in Brabant en Limburg (België), met een klein aandeel voor Nederland (Tulder, Culensrode, Hoge Mierde, Eersel en Sterksel in Noord-Brabant, Blerick en Venlo in Nederlands Limburg). Dorpen en steden zijn in detail getekend, en soms zijn er aardige bijzonderheden (een dubbele moord en terechtstelling te Rukkelingen, boottrekkers op de Demer bij Zichem). De algemene themata zijn echter veel belangrijker. Het kaartboek geeft informatie over bodemgebruik (akkers, boomgaarden, cultuurland tegenover heide...) en het dagelijks leven (structuren der dorpen en de verschillen tussen dorp en stad).

Uitgever Van Ermen is zo wijs geweest vele zaken onbeantwoord te laten. Zo'n uitgave verdient inderdaad gebruikt te worden door onderzoekers. Lokale historici kunnen nagaan in hoeverre de landmeter-cartograaf waarheidsgetrouw was. Voor de algemene kijk die wij hadden is die waarheidsgetrouwheid aanwezig voor de stedelijke landschappen. Aarschot, Blerik, Diest, Geel, Scherpenheuvel, Sint-Truiden, Tienen, Venlo, Zichem en Zoutleeuw bezitten nog monumenten en stedelijke structuren die herkenbaar zijn. Toch heeft de uitgever een belangrijk gegeven onvermeld gelaten. Immers de consequente intekening van het gebruik van baksteen, leem of hout en natuursteen, zelfs met de aanduiding van de zogenaamde 'speklagen' in belangrijke gebouwen, en het gebruik van blauwe leisteen of rode dakpannen, geeft een representatieve momentopname van het versteningsproces in Noordoost-België tijdens de tweede helft van de zeventiende eeuw.

Het is ten slotte bijzonder jammer dat we verplicht zijn een ernstige negatieve appreciatie te geven van de fotografie. Het moet gezegd worden dat de opnamen te wazig en onscherp zijn.

Wellicht gaat het hier om kleinbeeld-opnamen, met een handcamera gemaakt, waar tenminste negatieven van 6x6 centimeter (Hasselblad/Bronica) of 4x5 inch dienden te worden gebruikt. In het geheel van zo'n luxueus boek zou deze meerkost niet onverantwoord geweest zijn. Zelfs indien het document niet naar een studio kon overgebracht worden, konden opnamen ter plaatse gemaakt worden (uit ondervinding weten wij dat dit vlot na afspraak kan). We vinden het dan ook begrijpelijk genoeg dat over de fotografie geen nadere informatie in colofon en technische realisatie wordt vermeld.

Uiteindelijk blijft dit euvel niet zonder gevolgen: vele uitvergrotingen zijn minder scherp dan de gehele kaart en de grote kaarten werden te klein gereprografeerd. De gebruiker van dit boek zal zich meermaals moeten bedienen van een loep en daarbij ondervinden dat hij tevens de onnauwkeurigheden en de waas mee vergroot. Het is een bittere pil op de 'mooie opdracht' die in het woord vooraf was aangekondigd.

Hans J. C. M. Rombaut

P. de Clercq, *At the sign of the Oriental Lamp. The Musschenbroek workshop in Leiden, 1660-1750* (Dissertatie Leiden 1997, Nieuwe Nederlandse bijdragen tot de geschiedenis der geneeskunde en der natuurwetenschappen LUI; Rotterdam: Erasmus publishing, 1997, 326 blz., f69,50, ISBN 90 5235 104 X).

De Leidse firma Van Musschenbroek genoot in het begin van de achttiende eeuw een grote naam op het terrein van de vervaardiging van wetenschappelijke instrumenten. Vooral door de goede connecties met de Leidse universiteit, die dankzij Burchard de Volder en Willem Jacob 's Gravesande een internationaal vermaard centrum van de proefondervindelijke wijsbegeerte werd, wisten Samuel, Johan en ten slotte Jan van Musschenbroek een bloeiend bedrijf op te bouwen. De schitterende microscopen, botsingstoestellen en vooral luchtpompen die nu nog her en der in Europa en speciaal in het Leidse Museum Boerhaave staan opgesteld getuigen van die bloeitijd van de Nederlandse instrumentmakerij. In de standaardoverzichten van de (Nederlandse) wetenschaps geschiedenis is de ondersteunende rol van de firma Van Musschenbroek altijd als een vanzelfsprekendheid beschouwd. Maar op de keper beschouwd was over de rol van de firma weinig met zekerheid bekend. Was het waar dat, zoals Maria Rooseboom in 1950 beweerde, dankzij de Van Musschenbroeks Leiden het wereldcentrum van de instrumentmakerij was geworden, of had Maurice Daumas gelijk toen hij een paar jaar later schreef dat de firma helemaal geen afzet in het buitenland had gekend? In zijn dissertatie maakt Peter de Clercq, medewerker van Museum Boerhaave, een eind aan deze onbevredigende situatie.

De Van Musschenbroeks stammen af van een geslacht dat rond 1600 van de Zuidelijke naar de Noordelijke Nederlanden trok. In 1610 arriveerde Adriaen Joosten van Musschenbroek in Leiden, waar hij zich inschreef als geelgieter en later ook bekend werd als lampenmaker (vandaar de oosterse lamp die als merkteken van de firma ging fungeren). Kleinzoon Samuel was de eerste die ook wetenschappelijke instrumenten ging vervaardigen en vanaf 1675 liet hij zich instrumentmaker noemen. Hij maakte onder andere een luchtpomp voor de Leidse hoogleraar De Volder, die in 1675 de proefondervindelijke wijsbegeerte (natuurfilosofie gedemonstreerd aan de hand van proeven) in Leiden (en de Republiek) introduceerde en toen met de opbouw van een *theatrum physicum* begon. Na Samuels dood in 1681 nam zijn jongere broer Johan het bedrijf over en toen deze plotseling in 1707 overleed, werd de familietraditie voortgezet door diens oudste zoon Jan. Diens jongere broer Petrus deed dat in zekere zin ook omdat hij als hoogleraar wijsbegeerte in Duisburg, Utrecht en ten slotte ook Leiden (eerst als collega, later